

Lærervejledning

til gymnasieskolen

Undervisningsmaterialet »Theresienstadt – danske børn i nazistisk fangenskab«

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Introduktion

Om denne lærervejledning side 3

2. Om undervisningsmaterialet

Undervisningsmaterialet i kontekst side 4

Dokumentarfilmen: THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab side 4

Undervisningshjemmesiden www.folkedrab.dk/theresienstadt side 5

3. Undervisningsmaterialet og fag

Historie side 6

Samfundsfag side 6

Dansk side 6

Tysk side 7

Religion side 7

Biologi side 8

Psykologi side 8

Billedkunst side 8

Musik side 9

Mediefag side 9

4. Undervisningsmaterialet i brug

Forslag til temaer

Tema 1: Werner Best og aktionen mod de danske jøder side 10

Tema 2: Hjælpepakker side 11

Tema 3: Den store illusion – om kommissionens besøg og propagandafilmen side 11

Tema 4: De Hvide Busser side 12

Andre emner i undervisningen

Redningen af de danske jøder til Sverige side 13

De danske jøder og undtagelsen fra transport side 13

Hjem, kære hjem – de danske jøders boliger og ejendele side 13

Venner for altid? side 14

Tale – eller ej? side 14

At være som de andre side 14

Benægtelse og historiefordrejning side 14

Tilbage til Theresienstadt side 14

Kolofon

Lærervejledningen er udarbejdet i et redaktionelt samarbejde mellem gymnasielærer Otto Rühl og DIIS, Holocaust og folkedrab.

Produktion: Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS), Holocaust og folkedrab, 2010

Undervisningskonsulent: Otto Rühl

Redaktion: Stine Thuge og Solvej Berlau, DIIS

Layout: Tine Nielsen

Korrektur: Christian Klauber

1. INTRODUKTION

I undervisningen om Danmark og Holocaust på landets skoler har kapitlet om redningen af hovedparten af de danske jøder til Sverige i mange år stået i centrum. I udlandet er redningsaktionen i oktober 1943 blevet hyldet og ofte beskrevet som lyset i Holocausts mørke. Men redningen til Sverige er ikke hele historien om de danske jøders skæbne, og i de senere år har fokus også rettet sig mod de ca. 500 jøder, der blev deporteret fra Danmark til kz-lejren Theresienstadt.

Det er der flere grunde til. Med bl.a. en stor undersøgelse af [dansk flygtningepolitik 1933-1945](#), som Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS) gennemførte i årene 2000-2007, kom der øget fokus på en af de mindre flatterende sider af dansk politik før og under 2. Verdenskrig. I samme periode blev der udgivet en række bøger, som satte flere andre kapitler af besættelsestidshistorien under lup. Siden fulgte en diskussion blandt historikere om både forholdene i Theresienstadt og om redningen fra lejren med De Hvide Busser. Samtidig blev det klart, at tiden arbejder mod og ikke med os, hvad angår de personlige vidnesbyrd fra tiden i Theresienstadt. Der er heldigvis stadig en del af de tidligere kz-fanger, der tager rundt og fortælle deres historier. Men selv dem, der var yngst i Theresienstadt, er nu langt oppe i årene. Derfor er det vigtigt at få bevaret deres beretninger.

Formålet med filmen »THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab« og den tilhørende hjemmeside, www.folkedrab.dk/theresienstadt, har således været at sikre en række af fortællingerne om Theresienstadt og gøre dem tilgængelige for undervisningsbrug. Denne lærervejledning vil give gode råd og vejledning til, hvordan man som under-viser kan benytte materialet i gymnasieskolen.

Om denne lærervejledning

Vejledningen er bygget op på følgende måde: Først præsenteres undervisningsmaterialet – hvad er historien bag filmen, hvordan er den opbygget, og hvor kan den skaffes?

DIIS

Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS) er en forskningsinstitution, der beskæftiger sig med internationale spørgsmål, herunder Holocaust og andre folkedrab. På DIIS, Holocaust og folkedrab forskes der i emner relateret til historiens folkedrab, fx fokuseres der på vidnesbyrd, erindringskultur og forholdet mellem offer og gerningsmand. Derudover produceres der undervisningsmateriale til grundskolen og ungdomsuddannelserne, ligesom der arrangeres lærerkurser og afholdes seminarer for elever og undervisere. Der er endvidere blevet udviklet en undervisningshjemmeside: www.folkedrab.dk med undersider om [holocaust-benægtelse](#) og [Theresienstadt](#). Læs mere om [DIIS, Holocaust og folkedrab](#).

Ligeledes præsenteres hjemmesiden: Hvad indeholder den, og hvordan kan den bruges sammen med filmen?

Derpå fremlægges idéer til, hvordan undervisningsmaterialet kan bruges i en række fag og i tværgående forløb som Almen Studieforbereelse (AT). Efter dette kommer forslag til temaer – både til undervisning, projektforbereelse, historieopgaven og endelig Studieretningsprojektet (SRP) på STX og HHX og eksamensprojektet på HF.

Bemærk, at såvel film som hjemmeside er målrettet elektronisk brug. Der er derfor ikke fuldstændige web-adresser til de enkelte henvisninger, men i stedet interaktive links – primært til www.folkedrab.dk/theresienstadt og undersider, men også til andre steder på DIIS' undervisningshjemmeside, www.folkedrab.dk, og i enkelte tilfælde til hjemmesider uden for DIIS-regi.

Film, hjemmesiden og lærervejledningen udgør et samlet undervisningsmateriale, der er udarbejdet af (DIIS), Holocaust og folkedrab.

Hustage over Theresienstadt. Tegnet af ukendt kunstner © Jewish Council of Jewish Communities, Prague 1965

2. OM UNDERVISNINGSMATERIALET

Undervisningsmaterialet i kontekst

Det har i årtier været muligt at inddrage øjenvidner fra 2. Verdenskrig i undervisningen om Holocaust. I Danmark har brugen af personlige vidnesbyrd i læringsituationer været stigende de senere år, hvilket sker samtidig med, at antallet af øjenvidner svinder ind. Når de sidste overlevende går bort, forsvinder muligheden for at møde et menneske, der på egen krop oplevede at blive deporteret af den tyske besættelsesmagt – fra en hverdag i Danmark til sult, frygt og død i en af de mange kz-lejre i Det Tredje Rige. Erfaringen med brugen af vidnesbyrd i undervisningssituationer viser, at det personlige møde og det enkelte menneskes historie gør et stort indtryk på eleverne og er med til at gøre emnet mere nærværende og begribeligt. Der ligger et læringspotentiale i at sætte ansigt og navn på et af de mange millioner ofre for nazisternes jødeforfølgelser. Mødet med den personlige historie skaber interesse og empati hos eleverne og gør undervisningen om emnet mere konkret. De personlige historier bidrager således med en ekstra dimension til undervisningen og kan sammen med mere traditionelle undervisningsmetoder sikre en mere nuanceret helhedsforståelse.

DIIS, Holocaust og folkedrab har lavet filmen om de danske jøder i Theresienstadt specielt med henblik på undervisning og for netop at bevare øjenvidneberetninger fra nogle af de danskere, der fra oktober 1943 til april 1945 opholdt sig i Theresienstadt. Tanken er, at danske skolelever også fremover skal kunne stifte bekendtskab med de personlige beretninger om nazisternes jødeforfølgelser – fortalt af dem, der oplevede dem.

Dokumentarfilmen: »THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab«

Filmen tager udgangspunkt i historien om seks jødiske børn – børn, der i dag er ældre mennesker. I filmen fortæller de om deres oplevelser som børn og unge under 2. Verdenskrig. Deres historier suppleres af filmklip, fotos, arkivmateriale og en del tegninger. Filmen er opdelt i afsnit, og hvert afsnit kan stå alene, hvilket betyder, at man kan se filmen i sin fulde længde eller dele den op og fokusere på særlige tematikker eller perspektiver. Samlet tager filmen ca. to timer, og den kan ses (streames) i sin helhed eller i kapitler på www.folkedrab.dk/theresienstadt. Filmen kan også lånes i dvd-format på landets [Centre for Undervisningsmidler \(CFU\)](http://www.cfu.dk).

Filmen er opdelt i 16 kapitler:

1. **Introduktion:** en kort præsentation af de seks medvirkende: Birgit, Bjørn, Jytte, Poul, Rachel og Salle.
2. **Besættelsen:** 9. april – samarbejdspolitikken, der hindrede særlige antijødiske love i Danmark – regeringens tilbagetræden i august 1943 – Werner Best – rygterne i september 1943 om en aktion mod de danske jøder – holdningen 'der sker ikke noget i Danmark'.
3. **Tilfangetagelsen:** flugten til Sverige – tilfangetagelsen af de ca. 500 danske jøder – Horserødlejren.

Gadebillede set fra tunnel. Tegnet af Zdenka Eismannová
© Terezin Memorial

4. **Deportation:** de forskellige fangetransporter fra Danmark til Theresienstadt – skibet Wartheland – turen i kreaturvognene.
5. **Ankomst:** aflevering af værdigenstande – uddeling af rationeringsmærker og 'jødestjernen' – transportnummer – maden – den første, midlertidige indkvartering.
6. **Lejren:** Theresienstadts historie – lejrens opbygning – det jødiske selvforvaltningssystem – arbejde – kontakten med andre børn.
7. **Sult:** samtaler om mad – følgerne af sult – forsøg på at skaffe sig mere mad – de danske fødevarepakker.
8. **Transport:** Theresienstadt som gennemgangslejr – Auschwitz – det jødiske råds rolle ved udvælgelsen – danskerne undtaget fra transport – aftalen mellem Werner Best og Adolf Eichmann.
9. **Venskab:** betydningen af venskab i Theresienstadt – venner på tværs af sprog og kultur – transport til Auschwitz.
10. **Kommissionen:** forskønnelsesproces i foråret 1944 – besøget fra Røde Kors og den danske centraladmini-

stration – hilsen fra kong Christian X – der blev bedt for fangerne i de danske kirker.

11. **Propagandafilmen:** Kurt Gerrons film – klip fra filmen – børneoperaen »Brundibar« opført af børn – Kurt Gerron og de medvirkende børn i transport til Auschwitz.
12. **Urnerne:** de mange døde i Theresienstadt – kremeringen – lejrens børn fjerner urnerne.
13. **De Hvide Busser:** Folke Bernadotte – rygterne om hjemtur – besked 13. april om at gøre sig klar til afgang – samling i Jäger-kaserne – uvisheden om, hvad der skal ske.
14. **Hjemturen:** gennem et sønderbombet Tyskland – faren for at blive ramt af bomber – modtagelsen i Sønderjylland – ophold i Odense og videre til Sverige.
15. **Befrielsen:** frihedsbudskabet – de danske jøder fra Theresienstadt i karantæne i Sverige – hjemkomst til København – de seks familiers skæbne.
16. **Eftertiden:** børnenes videre skæbner – tilbage i skolen – tavsheden omkring Theresienstadt – følgevirkninger af opholdet – bearbejdningen af oplevelserne – gensyn med Theresienstadt – sang om Theresienstadt.

Undervisningshjemmesiden:

Undervisningsmaterialet om Theresienstadt består af dokumentarfilmen og hjemmesiden www.folkedrab.dk/theresienstadt. Filmen er lettilgængelig på hjemmesiden, hvilket gør det muligt for elever at arbejde med emnet i selvstændige projekter – i et AT-forløb, i dansk/historie-opgaven, i Studieretningsprojektet eller i AT-eksamensopgaven. Samtidig indeholder hjemmesiden materiale som historiske kilder, perspektiveringstekster og billeder, som læreren kan bruge i sin undervisning, og eleverne kan bruge til opgaver.

Internettet er de senere år blevet elevers foretrukne kilde til information – også når det gælder opgaver og informationssøgning. Det er derfor afgørende for unges tilegnelse af viden og for udviklingen af deres historiebevidsthed, at de kan opsøge information på hjemmesider, hvor materialet er fagligt funderet. www.folkedrab.dk/theresienstadt er udarbejdet med henblik på at tilbyde eleverne et websted, hvor de kan opsøge troværdig information.

www.folkedrab.dk/theresienstadt rummer en række forskellige muligheder:

»THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab« kan ses i sin helhed eller i kapitler under [Film "THERESIENSTADT – danske børn i nazistisk fangenskab"](#).

Fanger der venter i kø for at få deres madration © USHMM

Menupunktet [Artikler om Theresienstadt](#) er systematisk opbygget med fire underpunkter og to artikler:

- 1) Horserød – et gerningssted i Danmark: om Horserødlejrens historie og interneringen af de danske jøder.
- 2) Transporter til Theresienstadt: med information om de fire transportere fra Danmark mod kz-lejren Theresienstadt i det daværende Tjekkoslovakiet.
- 3) I Theresienstadt: med en detaljeret beskrivelse af forholdene i lejren for de danske fanger samt fokus på fx propaganda, bolig- og familieforhold.
- 4) »Theresienstadt og de danske jøder« af historikeren Hans Sode-Madsen. Artiklen egner sig som baggrundslæsning for lærere, der skal arbejde med emnet.
- 5) Artikel om de kristne i Theresienstadt: Om vilkårene for de kristne fanger i Theresienstadt.
- 6) Oktober '43: Flugten til Sverige: Tema-side om redningen af de danske jøder i oktober 1943. Om baggrunden for redningsaktionen, om danskernes indsats og dertil en righoldig litteraturliste med links og filmforslag. Indeholder også en artikel om samarbejdspolitikens sammenbrud i august 1943 og besættelsesmagtens efterfølgende plan om en aktion mod de danske jøder.

Endelig indeholder hjemmesiden et væld af kilder, som kan bruges i undervisningen og til opgaver. Under [Kilder til Theresienstadt](#) findes et righoldigt fotogalleri, der er tegninger lavet af fanger i lejren, kort, aviser og artikler, personlige og officielle dokumenter, skriftlige beretninger fra fanger, og endelig er der digte om livet i Theresienstadt skrevet af børn og unge.

Til slut rummer siden henvisninger til relevante museer, institutioner, organisationer m.m. under [Links om Theresienstadt](#) og et [Lærerforum](#) med lærervejledning og yderligere materiale til brug i undervisningen.

3. UNDERVISNINGSMATERIALET OG FAG

Filmen og hjemmesiden er meget velegnet til tværfagligt samarbejde og som emne for et AT-forløb. De nedenfor nævnte idéer til ungdomsuddannelsernes forskellige fag skal derfor primært forstås som idéer til det enkelte fags særlige indfaldsvinkel til et tværfagligt forløb eller et AT-projekt omkring filmen. Med det brede udbud af materiale på hjemmesiden er emnet også oplagt til dansk- og/eller historieopgaven eller til et SRP mellem fx historie og samfundsfag eller biologi.

Historie

Filmen og hjemmesiden er oplagt at bruge i faget historie, da materialet repræsenterer meget forskellige kildetyper: samtidige kilder, senere beretninger, officielle billeder, hemmelige tegninger, interviews etc. Her er således god mulighed for at arbejde med det faglige mål, at »eleverne skal kunne bearbejde forskelligartet historisk materiale og forholde sig metodisk-kritisk til eksempler på brug af historien« (historiefagets formål i STX-bekendtgørelsen) Undervisningsmaterialet om Theresienstadt kan sættes ind i et større Holocaust-projekt, hvorved de særlige danske forhold vil blive sat i perspektiv, eller det kan anvendes i en gennemgang af Danmark under besættelsen. Fx har de danske jøders særlige forhold ofte været et centralt punkt i diskussionen omkring samarbejdspolitikken, og der er derfor mulighed for, at eleverne her kan »bearbejde og strukturere de mange former for historiefremstilling og historiebrug, som de stifter bekendtskab med i og uden for skolen« (historiefagets formål i STX-bekendtgørelsen).

I *Fokus – kernestof i historie*, bind 1 fra Gyldendal, bruger Ulrik Grubb og Karl-Johann Hemmersam emnet »De danske jøder i Theresienstadt« i introduktionsafsnittet til at vise, hvordan man kan beskæftige sig med historie.

Samfundsfag

Filmens undertitel er »danske børn i nazistisk fangenskab«, og man kan spørge, hvorfor det ikke snarere er »jødiske børn«. Men som en af filmens personer siger: »Jeg er dansker, jeg er dansk statsborger, jeg er født i Danmark, og min religion er jødisk.« Men hvad afgør et menneskes identitet – og kan andre bestemme, hvem man er?

I samfundsfag arbejder man i forbindelse med sociologi med »identitetsdannelse og socialisation«, og arbejdet med materialet vil kunne belyse spørgsmål og problematikker inden for dette tema. Undervisningsmaterialet er også oplagt i forbindelse med spørgsmål om forskellige statsformer – hvilke mekanismer har vi i et demokrati kontra et diktatur? Og kan demokrati beskytte os mod overgreb som dem, der beskrives i filmen? Materialet er også relevant i undervisningen om menneskerettigheder og international lov. Det kan bidrage til diskussioner om, hvilke internationale forpligtelser lande har i forbindelse med nutidige hændelser, der har fællestræk med jødeforfølgelserne under 2. Verdenskrig. Hvordan kan man gribe ind over for mulige folkedrab – og hvis ansvar er det at forhindre, at folkedrab finder sted? Er

det organisationer som FN, EU eller NATO's ansvar at reagere – eller er det de enkelte nationalstaters ansvar?

Endelig vil samfundsfag kunne bidrage i en perspektiverende funktion, hvor man inddrager nogle af de folkedrab, der er blevet begået efter 1945, fx i Srebrenica eller Rwanda. Find materiale om Rwanda, Bosnien og andre af historiens folkedrab på undervisningshjemmesiden www.folkekrab.dk.

Terezin i dag © Google Earth, 2009

Dansk

I dansk er det oplagt at lægge et vidnesbyrds perspektiv på arbejdet med filmen og fx parallelisere til skriftlige vidnesbyrd om perioden. Det er også en mulighed at fokusere på romaner skrevet om opholdet i Theresienstadt.

Der findes to danske romaner om Theresienstadt. Den første, *Ben*, udkom i 1997 og er skrevet af Paul Aron Sandfort, der som barn blev anholdt af besættelsesmagten på Gilleleje Kirkes loft i forbindelse med aktionen mod de danske jøder i oktober 1943. Paul blev efterfølgende sendt til Theresienstadt. Ben er historien om at føle sig udenfor, om kampen for identitet og selvværd, om at finde sine rødder og et sted, hvor man føler sig hjemme. Paul Aron Sandfort udgav siden digtsamlingen [*I ghettoen er der ingen sommerfugle – digte af børn og unge fra Theresienstadt*](#).

I 2007 kom Morten Brasks roman *Havet i Theresienstadt*. Forfatteren hørte for år tilbage Ralf Oppenheim fortælle om sin tid i Theresienstadt, og han besluttede sig dengang for at fortælle det, som han kalder 'verdens største fortælling'. Hovedpersonen i bogen er Daniel Faigel, der bliver deporteret til Theresienstadt under 2. Verdenskrig, hvor han både møder kærligheden og i lejren mindes sin traumatiske barndom. Bogens kærlighedshistorie kan relateres til filmens afsnit »Venskab«, hvor man hører om Rachel og den unge østriger Walther. De unge i filmen såvel som i bogen er meget famlende og usikre på, om de tør kærligheden.

Tysk

Det mest oplagte sprogfag at samarbejde med i forbindelse med filmen og hjemmesiden er tysk. Eleverne skal i dette fag bl.a. opnå »indsigt i kulturelle, historiske og samfundsmæssige forhold i tysksprogede lande« (tyskfagets formål i STX-bekendtgørelsen). Holocaust og særlig debatten om skyld spiller stadig en stor rolle i Tyskland. Således er et undervisningsmateriale, der sætter fokus på erindringen om Holocaust, også oplagt for tyskfaget i arbejdet med Tyskland efter 1945. I Theresienstadt sad desuden mange jøder fra Det Stortyske Rige, men også tysktalende jøder fra Böhmen. I filmen hører man bl.a. historien om Rachels ven Walther, der er fra Wien.

Til brug for arbejdet med Holocaust i tysk står Peter Smiths bog *Endlösung* (Gyldendal, 1995) stadig i centrum. Denne bog – og det anbefalede materiale nedenfor – giver muligheder for, at eleverne på tysk »kan redegøre for og reflektere over tysksprogede litterære tekster og andre kunstneriske udtryksformer samt analysere og fortolke disse« (tyskfagets formål i STX-bekendtgørelsen). Foruden Peter Smiths bog kan anbefales følgende:

Alfred Kantor: »Farbe im Grauen: der gemalte Zeitzeugenbericht« i Alfred Kantor; Anita Haviv m.fl.: *Pädagogisches Programm für Schüler/innen*, Beit Theresienstadt, 2003

Chava Pressburger: *Prager Tagebuch: 1941-1942 / Petr Ginz*, Berlin-Verl., 2006

Ilse Weber: *In deinen Mauern wohnt das Leid: Gedichte aus dem KZ Theresienstadt*, Gerlingen: Bleicher, 1991.

Bente Kahane: *Stimmen aus Theresienstadt*.

Jehuda Huppert & Hana Drori: *Theresienstadt – ein Wegweiser*, Vitalis, 2005

Heri er der flere små kildetekster, der kan bruges til filmens afsnit:

- »1. Theresienstadt – Terezin« til filmens kapitel 6: »Lejren«
- »2. Ernährung und Hunger« til filmens kapitel 7: »Sult«
- »10 Transporte nach Osten« til filmens kapitel 8: »Transport«

Desuden er der afsnit, der kan bruges i samarbejdet med billedkunst og/eller musik og i forbindelse med fx tegningerne i filmen: »7 Musik« og »8 Malerei und Zeichnung«.

Religion

Filmens og hjemmesiden berører en række emner, der er interessante for faget religion. Man kan fx diskutere, hvilken rolle jødedommen spillede som religion for de danske jøder omkring 1943. I filmens kapitel 1 siger Birgit: »Min mor var ikke opdraget religiøst« – men hvad betyder det? I samme kapitel siger Jytte: »Jeg vidste faktisk ikke, at jeg var jøde. Det har ikke stået klart i min bevidsthed.« Rachel præsenterer sig som »dansk jøde« – hvad betyder det i praksis? Til at belyse disse spørgsmål kan man anvende særligt kapitel 1 i Margit Warburgs bog *Jødedommen – en udfordring* (Gyldendal, 1997).

Et andet aspekt er det religiøse liv i Theresienstadt. De seks interviewpersoner taler ikke meget om det, men i Elias Levins [*Mine erindringer om mit ophold i Theresienstadt*](#) kan man læse om lejrens synagoge og det religiøse liv.

Vil man arbejde mere overordnet med jødedommen, er denne bog en god indgang:

Peter Boile Nielsen: *Jødisk eksistens. Indfaldsvinkler til moderne jødedom* (Gads Forlag, 1999). Der er tre oplagte kapitler: Kapitel 5 om antisemitisme, kapitel 6 om Holocaust og kapitel 8 om Danmark under 2. Verdenskrig, bl.a. med tidligere overrabbiner Marcus Melchior's prædiken på 10-årsdagen for aktionen mod de danske jøder i oktober 1943.

Propagandabillede af jødiske børn i Theresienstadt © Ukendt

Man kan også tage fat i emnet omkring de kristne fanger i Theresienstadt. I filmens kapitel 6 fortæller Rachel om tyske piger, der gik med kors i lejren. Piger, der ikke anede, at de (jf. Hitlers racelove) var jøder. Rachels ven Walthers mor er 'halvjøde', og han giver Rachel en taske i *julegave*. Hvilke dilemmaer har disse personer stået i? Og hvem bestemmer et menneskes religiøse tilhørsforhold?

Endelig er der de danske biskoppers åbne brev til de tyske myndigheder fra den 29. september 1943, hvor de protesterer imod forfølgelsen af jøderne. Med udgangspunkt i dette dokument kan man sammenligne den danske kirkes holdning til jødeforfølgelserne med holdningen hos andre kristne kirker i Europa.

Biologi

Et udgangspunkt for biologi kan være filmens kapitel 7 om sult. To artikler kan inddrages her:

Den helbredsundersøgelse af 1300 overlevende danskere fra tyske kz-lejre fra 1947, der skildres i *Ugeskrift for Læger*, 03.11.1949: »[Sultsygdommen og dens følger tilstande hos koncentrationslejr-fanger](#)« og artiklen »[Kz-syndromet](#)« i *Ugeskrift for læger*, 03.06.1954.

Et vendepunkt i filmen er foråret 1944, hvor de danske fanger begynder at modtage pakker med fødevarer. Men hvad var der i pakkerne – og hvorfor? Det var professor Richard Ege, Danmarks førende ernæringsforsker på den tid, som sammensatte pakkerne på baggrund af allerede løsladte fangers beretninger. Pakkerne indeholdt typisk følgende: 3/4 kg sukker, 1 kg ost, 1 dåse brislinger og 1 dåse makrel, 1 stk. sæbe, 1/4 kg rugkiks, 1/2 kg smør, 20 bouillonterninger, 1 kg spegepølse, 1/2 kg knækbrød og 1 dåse svinekød i egen saft (Kilde: Hans Sode-Madsen: »[Danskerne i Theresienstadt](#)«). Hvorfor lige denne sammensætning af madvarer? [Se eksempler på pakker og andre dokumenter om fødevarerhjelpen](#).

På vej til transport østpå. Tegnet af Charlotta Buresova © Terezin Memorial Dr Radim Bures

Et andet oplagt emne for biologi er racehygiejne – [se et forslag til AT-projekt om dette](#). Man kan i den forbindelse kigge på de personlige papirer, som alle fanger i lejren fik – de såkaldte Personalausweis, hvor der anføres oplysninger om fx hår, næse og tænder. [Se eksempler på personlige dokumenter](#).

Psykologi

Med afsæt i filmens sidste kapitel, »Eftertiden«, kan man arbejde med følgevirkningerne af så voldsomme oplevelser og overgreb, som filmens personer har været ude for. Man kan diskutere, hvad der sker med mennesker i fangenskab, og hvordan børn reagerer på at blive revet ud af deres vante liv og barndom og sendt i kz-lejr. Der kan også drages paralleller til de mange flygtningebørns skæbne i dagens Danmark. Eller man kan spørge, hvordan filmens personer har bearbejdet deres oplevelser – og hvad psykologien siger om traumebehandling? Det er også en mulighed at gå i dybden med Jyttes kommentar: »Som min far på et tidspunkt sagde: 'Det er ikke noget, vi glemmer, men noget vi gemmer.'«

Man kan også vælge at sætte fokus på begrebet ondskab og her inddrage dele af et allerede udarbejdet forløb. [Se forløb om ondskab](#).

Desuden kan følgende bøger anbefales:

Rolf Kuschel og Faezeh Zand: *Fordomme og stereotyper*, Frydenlund, 2007

Anthony Storr: *Det umenneskelige menneske*, Reitzel, 1995

Af film kan bl.a. bruges: Jan Guillous *Ondskab*, Dennis Ganzlers *Die Welle* og Ove Nyholms *Ondskabens Anatomi*.

Billedkunst

Film illustrerer på sin vis et af de faglige mål i faget billedkunst, nemlig at eleverne skal kunne »vælge og analysere et relevant billedmateriale med udgangspunkt i en faglig problemstilling« (billedkunstoffets formål i STX-bekendtgørelsen). De fotografier, der eksisterer fra Theresienstadt, blev som oftest taget af nazisterne selv til propagandaformål. Over for dette står det væld af tegninger, som blev lavet i lejren af fangerne. I Theresienstadt sad der kunstnere fra mange af de tyskebesatte lande, og deres tegninger viser en anden virkelighed end fotografierne. Med afsæt i forskellen mellem fotografier

Røde Kors-pakker med madvarer blev sendt til fangerne i Theresienstadt © Dansk Røde Kors

og tegninger kan man arbejde med de problematikker, der melder sig, når man skal illustrere et sted som Theresienstadt, der visuelt er dokumenteret på en så kompliceret måde. *Fokus – kernestof i historie*, bind 1, har på side 20 et godt eksempel på problemet. [Se fotografier fra Theresienstadt som kz-lejr og se tegninger fra lejren.](#)

Musik

Musik spillede en stor rolle i Theresienstadt, og i filmen sættes der fokus på børneoperaen »Brundibar«. Den blev komponeret af den jødisk-tjekkosllovakiske komponist Hans Krása i forbindelse med en børneoperakonkurrence udskrevet af det tjekkoslovakiske kulturministerium i 1938. I april 1939 blev Tjekkoslaviet besat af Nazityskland, og det betød, at børneoperakonkurrencen ikke blev gennemført.

Først i efteråret 1943 blev den komplette opera opført, og da under tragiske omstændigheder i Theresienstadt. På dette tidspunkt søgte mange af de kunstnere og kulturpersonligheder, der var interneret i lejren, at holde børnene beskæftiget med aktiviteter som sang, musik, dans og billedkunst. Operaen blev opført mere end 55 gange i lejren. Forestillingen engagerede mange hundrede børn til opførelserne som deltagere på scenen eller i orkesteret. Der var altid flere børn til hver rolle, da man på grund af de stadige transporter til Auschwitz aldrig vidste, om besætningen ville være den samme dagen igen. Den danske dreng Paul Sandfort var med i opførelserne

og skrev som voksen en ouverture til operaen. I 2010 blev hele operaen opført på [Musikhøjskolen Ringkøbing](#).

Se også kapitlet »Musik« i bogen [Efter folkedrab – en flerfaglig undervisningsbog](#), hvor der er eksempler på relevante spørgsmål og diskussionsemner for musikfaget, når det handler om tiden efter et folkedrab.

Andre idéer til musikfaget kan hentes i:

Francesco Lotoro: *KZ Musik: Encyclopedia of Music Composed in Concentration Camps (1933 - 1945)*, M.A.T. Music Theme Licensing, 2007

Mediefag

Filmene rummer både optagelser af samtaler med de seks hovedpersoner, filmklip fra Theresienstadt (Terezín), som byen ser ud i dag, samt klip fra propagandafilmen, der blev optaget under krigen. I mediefag kan man altså arbejde med hele filmen. Typisk vil man arbejde med filmen som dokumentarfilm, karakterisere faktagenren og fokusere på de dramaturgiske principper og fortælleforhold samt filmsprogets terminologi. På side 22 i historiebogen *Fokus – kernestof i historie*, bind 1, er der en introduktion til dette med propagandafilmen *Theresienstadt. Ein Dokumentarfilm aus dem jüdischen Siedlungsgebiet* fra 1944-45. [Læs mere om filmen.](#)

Mindesten ved Langelinje i København rejst i 2008 af Theresienstadt-foreningen © DIIS

Gade i Terezin © Suvi Helminen

4. MATERIALET I UNDERVISNINGEN – FORSLAG TIL TEMAER

Man kan se filmen i sin helhed sammen i klassen eller vælge at dele filmen op. Deler man filmen op, kan de enkelte kapitler gives for som lektier, da de kan ses online ([Se kapiteloversigten](#)), eller klassen kan sammen se de pågældende kapitler og derefter arbejde videre med dem selvstændigt, i grupper eller samlet.

En mulighed er også at se de tre-fire første afsnit sammen i klassen for at få en fornemmelse af situationen og personerne og herefter lade eleverne arbejde selvstændigt med enkelte afsnit og tilhørende kildemateriale fra www.folkedrab.dk/theresienstadt.

Der findes resumeer af alle filmens kapitler. [Se kapiteloversigten](#), klik på de enkelte kapitler og læs resumeteksten under filmfremviseren. Kapitelresumeerne kan være en god hjælp for eleverne undervejs i arbejdet med filmen. Ved at læse resumeerne kan de få et hurtigt overblik over, hvad der er sket i de andre kapitler.

Forslag til temaer

Nedenfor gives en række forslag til, hvordan man kan arbejde med filmen og hjemmesiden ud fra særlige temaer, spørgsmål eller problematikker. Arbejdet kan ske i det enkelte fag eller som led i et tværgående forløb eller projekt, ligesom der er mulighed for selvstændig behandling, gruppearbejde og klassediskussion.

Først er der fire forslag til hovedtemaer, som er udførligt beskrevet med henvisninger til film og hjemmeside, arbejds-spørgsmål og forslag til yderligere litteratur. Dernæst følger en mere kortfattet gennemgang af en række andre relevante temaer. De første af disse egner sig både til hjemme- og gruppearbejde, de sidste lægger i højere grad op til diskussion i klassen.

Tema 1: Werner Best og aktionen mod de danske jøder

Film og hjemmeside

- Se eller gense [kapitel 2: »Besættelsen«](#).
- Læs artiklen [»Den danske samarbejdspolitik og jødeaktionen«](#).
- Læs artiklerne: [»Aktionen mod de danske jøder«](#), [»Rigsdagens Protest mod Jødeforfølgelserne«](#) og [»De danske jøder var blevet advaret«](#).
- Brug kilderne i kapitel 2 i Michael Mogensens, Otto Rühls og Peder Wibens *Aktionen mod de danske jøder – flugten til Sverige* (Systime, 2003) eller [kilde 1-28 på EMU – Danmarks Undervisningsportal](#).

Arbejdsspørgsmål

- a. Forklar, hvad den danske samarbejdspolitik i perioden 9. april 1940-29. august 1943 gik ud på.
- b. Hvad er årsagerne til bruddet med tyskerne den 29. august 1943?
- c. Lav en analyse af Werner Bests telegram til Berlin den 8. september 1943.
- d. Gør rede for Georg Ferdinand Duckwitz' handlinger i september 1943 – og diskutér hans motiver.
- e. Hvilket dilemma sidder direktør Nils Svenningens i, da rygterne om en aktion mod jøderne starter – diskutér Svenningens handlinger.
- f. Hvorfor synes flere af de ledende tyskere i Danmark at være imod aktionen mod de danske jøder?

Læs videre

Sofie Lene Bak: *Jødeaktionen oktober 1943. Forestillinger i offentlighed og forskning*, Museum Tusulanums Forlag, 2001
 Bent Blüdnikow og Klaus Rothstein (red.): *Dage i oktober 43: vidnesbyrd*, Forlaget Centrum og Det Mosaiske Troessamfund i København, 1993

Hans Kirchhoff (red.): *Nyt lys over oktober 1943*, Syddansk Universitetsforlag, 2002
 Rasmus Kreth & Michael Mogensen: *Flugten til Sverige. Aktionen mod de danske jøder oktober 1943*, Gyldendal, 1995

Tema 2: Hjælpepakker

Film og hjemmeside

- Se eller gense [kapitel 7: »Sult«](#).
- Kig på materialet [»Hjælpepakker«](#).
- Læs/syng den sang, der blev skrevet i Theresienstadt om lejren. [Find sangen.](#)
- Læs artiklen [»I Theresienstadt«](#).

Arbejdsspørgsmål

- Hvorfor får de danske myndigheder tilladelse til at sende pakker til Theresienstadt?
- Undersøg, hvilke forskelle der var mellem organiseringen af pakker med henholdsvis tøj og fødevarer.
- Hvordan var fødevepakkene sammensat og af hvilke årsager? Inddrag her meget gerne faget biologi.
- Hvilket dilemma satte hjælpepakkerne de danske fanger i?

Læs videre

Hans Sode-Madsen: [»Danskerne i Theresienstadt«](#)
 Allan O. Hagedorff fortæller til Else Cornelius: *En meget jødevenlig ung dansker*, Gyldendal, 2004. Fra side 68 og frem fortælleres om en mere privat pakkeaktion.

Tema 3: Den store illusion – om kommissionens besøg og propagandafilmen

Film og hjemmeside

- Se eller gense kapitel 10: [»Kommissionen«](#).
- Se eller gense kapitel 11: [»Propagandafilmen«](#).
- Læs artiklen [»Kultur, musik og propaganda«](#).
- Læs artiklen [»Det kulturelle livet i Theresienstadt«](#).
- Læs artiklen [»De danske jøder skulle myrdes 10. maj«](#).
- Læs Juel Henningsens rapport til Røde Kors og hans tale til Theresienstadt-foreningen efter krigen. [Se dokumenterne om kommissionens besøg.](#)
- [Kig på billederne i fotogalleriet](#), der stammer fra besøget (NB! Benyt billedteksterne til at finde de billeder i galleriet, som stammer fra besøget).
- Kig på [kortet over Theresienstadt](#) og find fx Rauthausgasse, hvor kommissionen kom forbi.
- Læs [Elias Levins beretning](#) om besøget (side 45-51).
- Læs digtet [»Som-om-byen«](#).

Arbejdsspørgsmål

- Hvad siger filmens personer om kommissionens besøg?
- Læs kommissionens rapport og diskutér dens indhold. Kom især ind på, hvordan fangernes vilkår beskrives (særligt side 4-7).
- Sammenhold kommissionens beretning og Juel Henningsens tale i Theresienstadt-foreningen 10 år senere.
- Er det sandsynligt, at kommissionen gennemskuede bedraget? Og hvis ja, hvorfor blev rapporten til Røde Kors så skrevet, som den gjorde?

Børneoperaen *Brundibar*, der blev filmet og brugt i propagandafilmen © Yad Vashem

Danske fanger i svenske Røde Kors busser, 1945 © Det Kongelige Bibliotek

Læs videre

Bent Blüdnikow: »Røde Kors-delegationen stod på tærsklen til helvede«, Berlingske Tidende, 10.09.2005

Hans Sode-Madsen: »Theresienstadt og de danske jøder«

»Dr. Eigil Juel Henningsens Beretning om Besøg i Theresienstadt Fredag den 22.juni 1944«

H.G. Adler: *Theresienstadt 1941-45 – Das Anlitz einer Zwangsgemeinschaft*, Wallstein Verlag, 1958. I seneste udgave fra 2005 skildres kommissionens besøg på side 172-181.

Tema 4: De Hvide Busser

Film og hjemmeside

- Se eller gense [kapitel 13: »De Hvide Busser«](#).
- Læs artiklen [»De Hvide Busser«](#).
- Kig på [billederne af De Hvide Busser](#).
- Læs personlige beretninger: [Paul Aron Sandfort \(side 3\)](#), [Elias Levin \(side 54-59\)](#) og [Poul Brandt \(side 8-9\)](#).
- Kig på [meddelelsen om transport væk fra lejren i 1945](#).
- Læs digtene: [»Er ghettomuren mit hjem?«](#), [»Mindet om Prag«](#) og [»Hjemve«](#).

Arbejdsspørgsmål

- a. Gør rede for forløbet af krigens sidste måneder.
- b. Find i den angivne litteratur yderligere oplysninger om Folke Bernadotte. Hvilke motiver havde han til redningsaktionen?

c. Diskutér, hvilke motiver de tyske myndigheder kunne have til at frigive de skandinaviske fanger.

d. I 2005 opstod en heftig debat om De Hvide Busser i Danmark og Sverige – prøv at finde frem til de forskellige holdninger og forklar, hvorfor nogle historikere ser De Hvide Busser i et negativt lys. Søg fx efter avisartikler på Infomedia eller brug følgende artikler:

Bent Blüdnikow: »Danskerne som helte – igen«, Berlingske Tidende, 02.09.2005 (anmeldelse af Hans Sode-Madsens bog *Reddet fra Hitlers helvede*).

Bent Blüdnikow: »Anmeldelse af Ingrid Lomfors' bog *Blind fläck om de hvide busser*«, Berlingske Tidende, 10.09.2005

Ingrid Lomfors: »De Hvide Busser i et blakket skær«, Berlingske Tidende, 22.09.2005

Hans Sode-Madsen: »Moralsk forargelse 60 år efter«, Berlingske Tidende, 27.09.2005 (svar på Bent Blüdnikows anmeldelse).

Sune Persson: »Løgnene om Bernadotte-aktionen fortsætter«, Berlingske Tidende, 21.10.2005

e. Skriv dine tanker ned om digtene og beskriv, hvad de siger om længslen efter at komme væk fra lejren.

Læs videre

Hans Sode-Madsen: *Reddet fra Hitlers helvede. Danmark og De Hvide Busser 1941-45*, Aschehoug, 2005

Jørgen Barfod: *Redning fra Ragnarok*, Frihedsmuseets Venners Forlag, 1983

Johannes Holm: *Sandheden om de hvide busser*, Samlerens Forlag, 1984

ANDRE EMNER I UNDERVISNINGEN

Emne	Film & hjemmeside	Arbejdsspørgsmål	Læs mere
<p>Redningen af de danske jøder til Sverige</p>	<p>Kapitel 3: »Tilfangetagelsen«</p> <p>Artikler om redningsaktionen</p> <p>Breve og postkort sendt mellem fanger i Theresienstadt og familiemedlemmer, for hvem flugten til Sverige lykkedes. Se breve og postkort</p>	<p>Beskriv, hvordan redningsaktionen blev organiseret, og diskuter, hvilke bevæggrunde almindelige danskere kan have haft for at have hjulpet jøder til Sverige.</p> <p>Hvorfor lykkedes det ikke alle jøder fra Danmark at flygte til Sverige?</p>	<p>Kilder i kapitel 3 i Michael Mogensens, Otto Rühls og Peder Wibens <i>Aktionen mod de danske jøder – flugten til Sverige</i> (Systeme, 2003) eller kilde 30-43 på EMU</p> <p>Hans Kirchhoff (red.): <i>Nyt lys over oktober 1943</i>, Syddansk Universitetsforlag, 2002</p> <p>Sofie Lene Bak: <i>Jødeaktionen oktober 1943. Forestillinger i offentlighed og forskning</i>, Museum Tusulanum, 2001</p> <p>Leni Yahil: <i>Et demokrati på prøve. Jøderne i Danmark under besættelsen</i>, Gyldendal, 1967</p>
<p>De danske jøder og undtagelsen fra transport</p>	<p>Kapitel 8: »Transport«</p> <p>Artiklen »Transport«</p> <p>Rudi Freinsilbers beretning</p>	<p>Hvad kan være nazisternes motiv til undtagelsen fra transport for de danske jøder?</p> <p>Hvornår og hvordan bliver de danske jøder klar over, at de ikke bliver sendt videre til udryddelseslejrene?</p>	<p>Hans Sode-Madsen: »Theresienstadt og de danske jøder«</p>
<p>Hjem, kære hjem – de danske jøders boliger og ejendele</p>	<p>Kapitel 15: »Befrielsen«</p> <p><i>Aktionen mod de danske jøder oktober 1943: Niels Svenningsens (direktør for Udenrigsministeriet) samtale med den tyske embedsmand Paul Kannstein, lørdag den 2.oktober 1943, kilde 18 på EMU</i></p>	<p>Hvorfor tager den tyske embedsmand Paul Kannstein – allerede om morgenen den 2. oktober 1943 – emnet om de danske jøders boliger op i sin samtale med Udenrigsministeriets direktør, Niels Svenningsen?</p> <p>Hvilke overvejelser måtte Svenningsen gøre sig, da han blev stillet dette spørgsmål?</p> <p>Hvad ender der med at ske med de danske jøders boliger og ejendele?</p> <p>Find i filmen og i de supplerende kilder eksempler på, hvad de danske jøder vender hjem til i foråret/sommeren 1945.</p>	<p>Sofie Lene Bak: »Indtil de vender hjem. Københavns Socialtjeneste og de danske jøder 1943-45«. I: <i>Historiske Meddelelser om København</i>, 2006, s. 11-43</p> <p>Sofie Lene Bak: <i>Ikke noget at tale om. Danske jøders krigsoplevelser 1943-45</i>, Dansk Jødisk Museum, 2010</p>

Emne	Film & hjemmeside	Arbejdsspørgsmål
Venner for altid?	<p>Kapitel 9: »Venskab«</p> <p>Paul Sandforts fortælling</p> <p>Digte »Haven«, »Transport«, »Den 26. oktober 1944«, »Savn«, »Troen på intet«</p>	<p>Diskuter, hvilken betydning Jirko havde for Jytte, og hvilken Walther havde for Rachel.</p> <p>Hvordan påvirker det et barn/ungt menneske at miste en god ven på den måde, som det sker for nogle af personerne i filmen?</p>
Tale – eller ej?	<p>Kapitel 16: »Eftertiden«</p>	<p>Hvor meget – eller lidt – har personerne talt om Theresienstadt?</p> <p>Blev der efter krigen talt om børnenes oplevelser indbyrdes i familierne? Overvej, om det kan have haft betydning, at nogle familier blev splittet op, dvs. nogle reddede sig til Sverige, mens andre kom til Theresienstadt.</p> <p>Hvad kan være baggrunden for, at nogle af filmens personer ikke har talt med deres børn om Theresienstadt, mens andre har involveret deres børn i denne del af deres historie?</p>
At være som de andre	<p>Kapitel 16: »Eftertiden«</p>	<p>Hvad er det udtryk for, da rektoren kalder Jytte ind på kontoret, og hun skal fortælle om sine oplevelser? Hvorfor er situationen svær for Jytte? Hvad mener hun med, at hun ville ønske, at hun var ligesom de andre børn, der ler og leger?</p> <p>Jytte siger: »Jeg er Jytte Bornstein, XXV-3-129.« Diskuter udsagnet.</p> <p>Jytte fortæller også, at Theresienstadt altid er nærværende i hendes bevidsthed, og at hun ikke ville have undværet det. Hvad, tror du, Jytte mener?</p>
Benægtelse og historiefordrejning	<p>Kapitel 16: »Eftertiden«</p>	<p>Poul siger, at han er begyndt at tænke mere over Theresienstadt, efter at han er blevet ældre og »især fordi, der i dag er nogle, der fortæller, at det aldrig har været sket.« Diskuter, hvad han mener.</p> <p>Læs mere om benægtelse på www.folkedrab.dk/holocaust-benægtelse</p>
Tilbage til Theresienstadt	<p>Kapitel 16: »Eftertiden«</p> <p>Elias Levins beretning, side 61-63</p>	<p>Alle filmens hovedpersoner har været tilbage i Theresienstadt. Sammenstil udsagnene i filmen om turen tilbage til Theresienstadt. Diskuter, hvorfor de har haft så forskellige oplevelser på deres rejse tilbage.</p> <p>Diskuter, hvorfor næsten alle personerne har valgt at tage deres familie med på turen tilbage til Theresienstadt.</p> <p>Jytte siger i filmen: »I dag har jeg to Theresienstadt. Et her med farver og ét her i mørkt, gråt og brunt. Det er det samme Theresienstadt, men det er bare et anderledes Theresienstadt.« Giv et bud på, hvad Jytte mener.</p>

Terezin set fra voldene, 2007 © DIIS